

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ПІГАЧ ЯРОСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ

**СТАНОВЛЕННЯ СІМЕЙНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР
(1917—1926)**

спеціальність — 12.00.01 — теорія та
історія держави і права; історія політич-
них і правових вчень

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата юридичних наук

Київ—1994 р.

АВ 29, 937

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету ім. І. Франка.

Науковий керівник — Член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор КУЛЬЧИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР СЕМЕНОВИЧ.

Офіційні опоненти: — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки України ТКАЧ АРКАДИЙ ПЕТРОВИЧ.

— доктор юридичних наук
АКУЛЕНКО ВІКТОР ІВАНОВИЧ

Провідна організація — Одеський державний університет ім. І. І. Мечнікова, м. Одеса.

Захист відбудеться « 26 » 05 1994 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 068. 18. 17 при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252601. м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 217.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий « 22 » 04 1994 р.

Вчений секретар

ЛННБ ім. В. Стефаніка спеціалізованої вченої ради
АН України

Кузнєцова Н. С.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

В історії українського народу 24 серпня 1991 р. відбулася велична подія. У цей день Верховна Рада республіки прийняла «Акт проголошення незалежності України», який 1 грудня було підтверджено на всеукраїнському референдумі.

Здійснилася споконвічна мрія українського народу про свою суверенну державу. Проголошення незалежної держави України — юридичний факт, розгорнулося її будівництво і визнання на міжнародній арені.

Почалося відродження історичної пам'яті, самосвідомості, й державно-правового життя українського народу. Без глибокого осмислення минулого в усіх його складностях й суперечностях важко зрозуміти сучасні процеси й плідно творити нову державу України, в основі якої повинно бути право.

У сучасний період всебічних реформацій значно зростає інтерес до права, його історії, тому, що право забезпечує соціальну справедливість, права та інтереси людини. Право — це частка культури народу. Його вивчення в історичному аспекті покликане розбудити, відновити те, що втрачено, піднести на вищий щабель правосвідомість як частку самосвідомості народу — дійсного творця своєї історії.

Нині ми повністю усвідомлюємо, що не можна вступати в майбутнє з ілюзіями і забобонами минулого, не відтворивши історичну справедливість. Саме у встановленні істини, суцільної правди подій та процесів — запорука морального оздоровлення нашого суспільства, джерело відродження нації.

Необхідно очистити історію українського народу від перекручень та деформацій, повернутися до життєстверджуючих принципів творення спільного життя.

Становлення третьої Української держави після двох попередніх — княжої та козацької — припадає на період 1917—1921 рр., що тісно пов'язане з першою світовою війною, і що основне — з українською революцією 1917—1918 років.

Із революційного пориву українського народу виросла парламентарна, демократична правова республіка — УНР та президентська демократична правова ЗУНР, які 22 січня 1919 р. об'єдналися в єдину Українську Народну Республіку. Військові дії проти української держави Росії, білогвардійців, Польщі, Румунії змусили перейти до Директорії в УНР та надання Президентові диктаторського статусу в ЗУНР. У цей період твориться самобутнє українське демократичне право. Чотири універсали, Конституція УНР, тимчасовий Основний закон ЗУНР, проект «Основ державного устрою Галицької республіки» — це пам'ятки державо-правової та політичної думки цього періоду. Закладалися основи цивільного, трудового, земельного, сімейного, кримінального права.

До встановлення в Україні радянської влади, тут існували й інші національні держави з усіма тими структурами, що притаманні будь-якій державі: Українська Центральна Рада, Гетьманат, Директорія УНР, ЗУНР.

При революційних змінах режиму нові уряди звичайно скасовують попереднє законодавство повністю або частково. Українська Центральна Рада залишила чинним законодавство Тимчасового уряду, а навіть старого царського режиму (цивільне, карне, торгове й інше право), за винятком того законодавства, яке було скасоване новими законами. Ще в більшій мірі залишив у силі старе законодавство, включаючи велику частку адміністративного. Гетьманський режим. За те він скасував законодавство Української Центральної Ради. Директорія знову скасувала законодавство гетьманського періоду. У ЗУНР залишилося чинним майже все австрійське законодавство. Радянський уряд декларував скасування законодавства всіх попередніх урядів та багатьма постановами впроваджував на території УРСР законодавчі акти Російської Федерації.

Що стосується сімейних стосунків цього періоду то вони регулювалися вищеназваним законодавством. Однак, слід зазначити, що в цей же період діяло також право звичаєве, адже сімейні стосунки — це та галузь життя людей, в якій найдовше зберігаються народні традиції, звичаї.

Важлива закономірність сучасного етапу розвитку права — вдосконалення законодавства як засобу зміцнення правової основи державного і громадського життя, суттєва умова всебічного розвитку політичної системи суспільства, невід'ємна частка подальшого розгортання демократії.

Не випадково проблема забезпечення в дійсності верховенства закону, вдосконалення і демократизація правової системи належать до основних напрямів формування правової держави.

У юридичній літературі чимало праць, присвячених проблемі історії законодавства в УРСР, проте щодо сімейного законодавства, то на жаль, та мізерна кількість наукових робіт, що є, була видана ще в 30—40 роки.

За післявоєнний період фактично в світ вийшла єдина книжка відомого вченого Г. К. Матвеева «История семейно-брачного законодательства Украинской ССР», яка є коротким нарисом історії сімейного законодавства Української РСР за період з 1917 до 1959 рр.

Те, що на сьогодні не всі питання цієї складної і великої за обсягом проблематики вивчені в юридичній літературі, наявність багатьох протиріч у трактуванні окремими вченими історичних фактів становлення сімейного законодавства УРСР, необхідність конкретизації певних етапів становлення законодавства і зумовили вибір теми даного дослідження.

Хронологічні рамки дослідження визначені для вивчення першого етапу становлення сімейного законодавства УРСР, який завершився в 1926 році прийняттям Кодексу законів про родину, опіку, подружжя та акти громадянського стану. Початок дослідження співпадає з періодом жорстокої боротьби за встановлення нової влади в УРСР. Такий підхід до проблеми дав можливість проаналізувати процес становлення законодавства від Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР, перших декретів радянської влади в

УРСР про шлюб та розлучення і, закінчуючи прийняттям Кодексу УРСР 1926 року.

Досліджувалися і вивчалися нормативні акти з сімейного законодавства, що діяли в період Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР, а також перші декрети і кодекси УРСР до 1926 року.

Для аналізу законодавчих та інших нормативних актів, а також узагальнення практики, формулювання понять, пропозицій і висновків використовувалися логічні, порівняльні, функціональні й вибіркові методи та класифікація документів. Винесені на розгляд питання досліджувалися системно і комплексно, в їх єдності і взаємозв'язку.

Як джерела використані нормативні акти, які регулювали сімейні стосунки в Українській РСР, а також відповідна загальнотеоретична і спеціальна література, матеріали періодичної преси, статистичні та документальні дані.

Абсолютну більшість фактичних даних взято з державних фондів архівів (Центральний Державний Архів вищих органів державної влади і державного управління України, Державні архіви Вінницької, Київської та Хмельницької областей). Значна частина документів, що містять необхідну інформацію, впроваджується в науковий обіг вперше.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що критично проаналізувавши значення сімейного законодавства Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР, звичаїв Українського народу в галузі сімейних стосунків, перших декретів радянської влади про шлюб та розлучення, а також кодекси УРСР 1919 та 1926 рр., автор по-новому оцінив значення цих документів, зазначивши їх позитивні і негативні моменти.

У дисертації узагальнюється архівний матеріал, що до цього не використовувався, по-особливому оцінено факти викладені в цих матеріалах, що теж є новим у дослідженні.

Новизна дослідження полягає і в тому, що воно ґрунтується на великій кількості джерел, як архівних, так і монографічних, матеріалах преси, що є підставою для наукових висновків і узагальнень прикладного значення.

Джерельну базу дисертації становлять праці провідних вчених як істориків-правознавців, так і вчених у галузі теорії

держави і права: Алексеева С., Бабія Б., Белякової А., Бошко В., Бранденбургського Я., Василенка М., Вольфсона Ф., Ворожейкіна Ф., Гойхбарг А., Гордона М., Дністрянського С., Жуковського А., Іоффе О., Корольова Ю., Кубійовича В., Кудрявцева О., Кузелі З., Криленка М., Мазуренка Ю., Маслово В., Матвеева Г., Нечаєвої А., Окіншевича Л., Пергамент А., Рейхеля М., Рогожина А., Ромовської З., Рясенцева В., Свердловова Г., Сливицького В., Субтельного О., Сурилова О., Ткача А. та інших, а також колективна праця «Історії держави і права Української РСР».

Проте в жодній з наукових праць вищезгаданих авторів не досліджується процес становлення сімейного законодавства Української РСР в цілому за період 1917—1926 рр., не розглядається комплекс питань, пов'язаних з цією проблематикою.

На захист пропонуються такі наукові висновки і практичні пропозиції:

— на підставі аналізу становлення і розвитку законодавства, що регулювало сімейні стосунки та діяльність органів суду і ЗАГС, обґрунтовується така періодизація цього процесу:

1. перші декрети Раднаркому УРСР про шлюб та розлучення;

2. кодифікація законодавства і перший Кодекс УРСР 1919 р. «Про акти громадянського стану, про сім'ю і опіку»;

3. розвиток законодавства і Кодекс УРСР 1926 р. «Про родину, опіку, подружжя та акти громадянського стану».

— сімейне законодавство УРСР періоду 1917—1926 рр. частково враховувало звичаї, традиції, обряди УРСР, законодавство Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР, проте було тісно пов'язане і ґрунтувалося на сімейному законодавстві Російської федерації;

— положення про те, що сімейний кодекс Російської федерації 1918 р. офіційно не впроваджувався в УРСР, але в історії практичної діяльності судів та органів ЗАГС зустрічалися численні приклади його застосування;

— висновок про те, що перші декрети Раднаркому УРСР про шлюб та розлучення — склали основоположні норми ук-

раїнського сімейного законодавства радянського періоду;

— висновок про те, що Кодекс УРСР 1919 р. був першим кодифікаційним актом радянського періоду, що застосовувався в практичній діяльності як судів по регулюванню сімейних стосунків, так і у створенні сім'ї окремими громадянами;

— положення про те, що обговорення проекту Кодексу УРСР 1926 р. на місцях мало певне значення для утвердження основних інститутів сімейного законодавства УРСР;

— висновок про те, що Кодекс УРСР 1926 р. діяв понад 30 років і мав певне соціальне значення для регулювання суспільних відносин в УРСР.

Практична значущість дисертації полягає в тому, що викладені в ній положення й висновки можуть бути використані для подальших досліджень, а також враховані при вдосконаленні сучасного сімейного законодавства України.

Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі в юридичних та інших вузах при викладанні курсів «Історія держави і права України» та «Сімейне право України».

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в наукових статтях; обговорювалися на кафедрі історії та теорії держави і права Львівського державного університету ім. І. Франка, використовуються при читанні лекцій для студентів Тернопільського інституту народного господарства.

Структура дисертації зумовлена метою, завданням та предметом дослідження. Вона складається із вступу, трьох розділів, висновків, додано список літератури та інших наукових джерел.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі подано обґрунтування актуальності теми дослідження, його предмет і мету, хронологічні рамки, методологічні і теоретичні основи, наукову новизну, практичну значущість, охарактеризовано апробацію результатів дослідження.

Перший розділ — «Виникнення і розвиток сімейного законодавства Української РСР» — присвячений питанням основних принципів українського сімейного законодавства, що відображені в законодавчих актах УРСР про шлюб та розлучення, прийнятих у лютому 1919 р., тут докладно охарактеризовано декрети Раднаркому УРСР про шлюб та розлучення.

В Українській РСР першими законодавчими актами з сімейного законодавства були декрети Раднаркому «Про цивільний шлюб і про ведення книг актів громадянського стану» та «Про розлучення» від 20 лютого 1919 р., сюди ж належить і перший кодекс сімейного законодавства УРСР 1919 р.

Ці перші законодавчі акти по-новому розв'язали головні питання правового регулювання сім'ї і шлюбу і проголосили такі основні принципи сімейних стосунків:

1. Шлюб оголошувався вільним союзом двох рівноправних громадян, союзом, який виникає на основі взаємної згоди. Будь-яке силювання до вступу в шлюб або перешкода до його здійснення не допускалися. Батьківський дозвіл на вступ у шлюб не мав сили. Таким пережиткам старого ладу, як калим, викуп, посаг, оголошувалась рішуча боротьба.

2. Оголошувалась свобода розірвання шлюбу, яка безпосередньо зв'язана з принципом свободи шлюбу; взаємне розірвання шлюбу могло бути здійснене через ЗАГС, а при відсутності згоди — через народний суд. Свобода розлучення не означала, звичайно, безпідставного розірвання шлюбу: шлюб розривався судом лише з-за поважних причин. При цьому інтереси подружжя і дітей охоронялися.

3. Усувався всякий вплив релігії й церкви на сімейні стосунки. Перший декрет про шлюб ліквідував церковний шлюб і оголосив дійсним тільки цивільний шлюб, зареєстрований в органах ЗАГС.

Реєстрація шлюбу, встановлювалась як в інтересах вступаючих у шлюб осіб, так і в інтересах громадських: реєструючи шлюб, чи відмовляючи в реєстрації, держава відповідно впливала на шлюбні стосунки і не допускала небажаних шлюбів — між хворими, близькими родичами, осо-

бами, які не досягли шлюбного віку, особами, які вже перебувають в шлюбі. Цим забезпечувалась моногамія — одних із головних принципів сімейного законодавства УРСР.

4. Проголошувалось рівноправність між жінкою і чоловіком: подружжю належали рівні майнові і особисті права, що досягалось ліквідацією нерівності жінки у всіх галузях суспільно-політичного життя, надання жінці-матері різних пільг і гарантій, системою державних допомог вагітним і дороділлям, проведення соціально-культурних заходів для розширення мережі дитячих виховних закладів, рішуче заборонялася всяка дискримінація расового, національного і релігійного характеру.

5. Всесірно захищались інтереси дітей. Батьки мали рівні права, виконували однакові обов'язки щодо дітей. Здійснення батьківських прав могло бути тільки в інтересах дітей. При неправомірному здійсненні своїх прав мати й батьки могли бути позбавлені батьківських прав.

Названі вище основні принципи сімейного законодавства, відображені й закріплені в перших декретах УРСР про шлюб і розлучення, використовувалися, як в практичній діяльності державних і судових органів УРСР, так і в їх правотворчій діяльності. Особливо це виявилось у період вироблення, обговорення, і прийняття кодексу законів про родину, опіку, подружжя та акти громадянського стану 1926 р. В процесі вироблення цього кодексу були використані не тільки основні принципи, але й розроблено і впроваджено в життя інші принципи, які пізніше стали основними засадами сучасного сімейного законодавства.

Декрет Раднаркому УРСР «Про цивільний шлюб і про ведення книг актів громадянського стану» покінчив з царськими законами про шлюб та сім'ю. Він проголосив, що «Українська РСР надалі визнає обов'язковими цивільні шлюби». Церковні обряди шлюбу оголошувалися декретом «приватною справою осіб, що бажають одружитися» і могли здійснюватися лише після державної реєстрації шлюбу в органах ЗАГСу.

Незважаючи на свою стислість, декрет одночасно регламентував найважливіші правила укладання шлюбу, означав

перешкоди для укладання шлюбу, знімав релігійні обмеження для вступу в шлюб, проголошував рівність подружжя при виборі прізвища, регламентував процедуру державної реєстрації шлюбу в органах ЗАГСу, але в декреті нічого не зазначалося про фактичні шлюби.

Декрет УРСР «Про розлучення» від 20 лютого 1919 р. проголосив свободу розірвання шлюбу і анулював церковну процедуру розлучення. Згідно з декретом шлюб міг бути розірваним за проською подружжя або одного з них. Прохання про розлучення необхідно було подати в місцеве підвіддільення ЗАГС, оскільки останні в перші роки нової влади в УРСР були організовані далеко не всюди, то ці прохання (до організації ЗАГС) можна було подавати в народні суди. Декрет також регламентував правові наслідки зв'язані з розлученням. Так, при розірванні шлюбу за взаємною згодою, подружжя зобов'язано було вказати у поданій заяві, які прізвища надалі будуть носити розлучені особи, якщо вони поверталися до своїх дошлюбних прізвищ, прізвище дітей визначав народний суд, куди подружжя могло звернутися з цього приводу в загальносудовому порядку.

Всі інші питання, зв'язані з розлученням, вирішувалися за домовленістю між подружжям у формі договору, а у випадку суперечки між ними — народним судом у загальнопозовному порядку.

Перші декрети УРСР про шлюб і розлучення проголосили демократичні принципи, які розвинулися пізніше в струнку систему інститутів сімейного права.

У другому розділі — «Кодекс законів Української РСР 1919 р.» «Про акти громадянського стану, про сім'ю і опіку» — висвітлено питання про підготовку проекту кодексу, його структуру та основні положення.

Заклавши основи сімейного законодавства, декрети Раднаркому УРСР про цивільний шлюб і про розлучення регламентували лише окремі важливі питання сім'ї та шлюбу. З метою усунення прогалин у сімейному законодавстві уряд доручив Народному Комісаріату Юстиції підготувати проект кодексу сімейного законодавства УРСР. У липні 1919 р. РНК

опублікувала Кодекс законів про акти громадянського стану, про сім'ю і опіку УРСР в «Известиях Киевского Совета рабочих депутатов» № 169.

У зв'язку з активізацією воєнних подій в Україні (наступ денікінських військ) цей перший кодекс УРСР фактично не був запроваджений, а номер «Известий Киевского Совета рабочих депутатов» № 169 став бібліографічною рідкістю. Цей кодекс також не був облікований у збірнику У законень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. Тільки випадково можна зустріти тепер текст Кодексу в деяких місцевих виданнях того часу.

Підсумовуючи результати роботи з підготовки і прийняття Кодексу УРСР 1919 р. можна зробити такі висновки: робота з підготовки Кодексу УРСР була розпочата в 1919 р., і наймовірніше після прийняття 20 лютого 1919 р. декретів РНК УРСР «Про цивільний шлюб і про ведення книг актів громадянського стану» та «Про розлучення». Закінчилась ця робота, мабуть, у червні 1919 р. Затверджено Кодекс 30 червня 1919 року на засіданні Раднаркому УРСР.

Хоча Кодекс законів про акти громадянського стану про сім'ю і опіку УРСР 1919 р. не був запроваджений, тому не був законодавчим актом в повному розумінні цього слова, але як історичний документ він, безперечно, становить певну цінність, оскільки характеризує першу кодифікацію сімейного законодавства в Українській РСР.

Кодекс УРСР 1919 р. складався з трьох книг: «Про акти громадянського стану», «Про шлюб та сім'ю», «Про опіку». Зміст кодексу викладений в 146 статтях. У першій книзі (ст. 1-55) встановлювався порядок ведення записів різних актів громадянського стану (народження, смерть, безвісна відсутність, шлюб, розлучення, зміна прізвища), а також порядок встановлення громадянського стану в разі втрати книги запису або неможливості з інших причин отримати з неї витяг (ст. 55 передбачала загальносудовий порядок).

У другій книзі (ст. 56—114) визначалися основні принципи шлюбу. «Тільки цивільний шлюб, — говорилося у ст. 56, — зареєстрований у підвідділі запису актів громадянського стану, породжує права та обов'язки подружжя». Дотриман-

ня релігійної форми шлюбу, пояснювалося в примітці до цієї статті, є приватною справою подружжя і не породжує юридичних наслідків.

Особливо регулювалися тут матеріальні умови укладення шлюбу: шлюбний вік (16 років для жінок і 18 — для чоловіків — ст. 62), нормальний психічний стан (ст. 63), відсутність спорідненості (ст. 65) і неперевування в іншому зареєстрованому шлюбі (фактичні шлюби Кодексом не визнавалися). Тут же йшлося про недійсність шлюбу, укладеного з порушенням його умов (шлюб визнавався недійсним судом, про це було сказано у ст. ст. 68—76).

У розділі, присвяченому розірванню шлюбу (ст. 76—80) відображені положення декрету РНК УРСР «Про розлучення», але на відміну від декрету в Кодексі нічого не говорилося про можливість судової процедури розлучення, а його реєстраційний порядок ще більше спрощувався. «Підставою для розлучення — зазначалося у ст. 79, — може бути як згода обох сторін подружжя, так і хоча б однієї з них».

Докладно регламентувалися Кодексом особисті і майнові права та обов'язки подружжя. Норми права цього розділу гарантували повну рівність і самостійність подружжя при вирішенні питання про їх прізвище після одруження (ст. 81—83). Багато норм Кодексу закріплювали рівноправність жінки і чоловіка, зокрема, при вирішенні питання про громадянство подружжя. Зазначалося, що змінити громадянство можна тільки за бажанням нареченого або нареченої. Азлогічно вирішувалось питання про місце проживання подружжя. Жінка не зобов'язана була йти за чоловіком в разі зміни ним місця проживання. У галузі майнових відносин подружжя Кодекс зберігав принцип роздільності власності чоловіка і жінки. Чітке регламентування цих та інших питань сприяло розкріпаченню жінок, зрівнянню їх у правах з чоловіками і розвитку їх громадянської самосвідомості.

У другому розділі цієї книги «Про сім'ю» (ст. 93—114) були норми, що регламентували походження дітей, особисті й майнові права та обов'язки дітей і батьків. Основою сім'ї визнавалося дійсне походження дітей — не було жодної різниці між дітьми шлюбними і позашлюбними. Правостосун-

ки батьків і дітей, говорилося у ст. 93, встановлюються дійсним походженням дітей, незалежно від того, народилися вони в шлюбі чи поза ним. Майнові права дітей і батьків ґрунтувалися на принципі роздільності.

«Батьки і діти, — зазначалося у ст. 105, — здійснюють права на належне кожному з них майно самостійно і незалежно один від одного».

Заключна глава цього розділу Кодексу містила дві статті про усиновлення.

Остання (третья) книга Кодексу «Про опіку» (ст. 115—146) розглядала опікунське право. Тут визначалися система і структура опікунських органів, порядок призначення опікунів, їх права та обов'язки. Згідно з Кодексом опікунами визнавалися особи, що охороняють усі особисті й майнові права та інтереси підопічних (неповнолітніх і душевнохворих). Здійснюючи контроль за діяльністю опікуна, органи опіки мали право звільняти його від опікунських обов'язків, якщо він не справлявся з ними або зловживав своїми правами. За недбале виконання опікунських обов'язків передбачалася кримінальна відповідальність (ст. 146).

Проаналізувавши законодавчі та інші акти, а особливо архівні матеріали, в дисертації конкретизуються спірні питання щодо Кодексу 1919 р., а саме: початок і закінчення роботи над кодексом, дата затвердження, опублікування та його використання.

У третьому розділі — «Кодекс законів Української РСР про родину, опіку, подружжя та акти громадянського стану» 1926 р. — розглядаються питання підготовки, прийняття Кодексу та характеризуються його положення.

В дисертації детально охарактеризована велика підготовча робота по виробленню кодексу. Проаналізовано обговорення проекту, узагальнено пропозиції, висловлені на зборах робітників, селян, службовців, та ін.

Характеризуючи стан сімейного законодавства УРСР, журнал «Вісник радянської юстиції» зазначав: «Постанови чинних законів про шлюб і розлучення, про сімейні відносини, про акти громадянського стану, про організацію опіки, — част-

ково не достатні, частково потребують розвитку і доповнення; а до того ж вони розрізнені і не становлять систематичного цілого». Наркомюст УРСР вирішив видати кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право за зразком такого ж Кодексу РРФСР. До цього Кодексу передбачалося внести раніше вироблені проекти законів про усиновлення, безвісності та душевнохворих.

Уже в 1923 р. в Україні почала працювати Комісія для складання проекту кодексу про шлюб та сім'ю. ВУЦВК у жовтні 1925 р. на Другій сесії схвалив проєкт кодексу і передав його для обговорення на зборах трудящих, в місцеві органи влади і судові установи. Кодекс обговорювався в 293 організаціях і установах. Найбільш активно обговорювали проєкт сільські Ради, селянство, робітники і службовці. Значних зусиль доклали працівники юстиції та численні філії всеукраїнського юридичного товариства.

З 293 зборів — 110 висловилися за прийняття проєкту Кодексу без змін. Однак 183 організації не обмежилися цим, і, схвалюючи проєкт в цілому, зробили ряд зауважень, внесли пропозиції про поправки і зміни до проєкту.

Пропозиції щодо зміни або доповнення змісту статей були внесені в 52 із 150 статей Кодексу. Всі вони були опрацьовані, систематизовані і використані Наркомюстом УРСР при підготовці доповіді на 3-й Сесії ВУЦВК. Міркування на місцях, були опубліковані Наркомюстом УРСР у формі окремої брошури, а самі поправки і пропозиції були передані комісії НКЮ Української РСР.

Доопрацьований проєкт Кодексу було подано на розгляд третьої Сесії ВУЦВК 9-го скликання, де його обговорювали члени ВУЦВК, редагувала комісія, створена ВУЦВК і 31 травня 1926 р. затверджено. При цьому главу IV розділу I «Про стягнення аліментів з членів сільського двору» третя Сесія прийняла тільки за основу, доручивши Урядові УРСР остаточно її обговорити, відредагувати і затвердити в загальному законодавчому порядку. Це було зроблено на засіданні Великої Президії ВУЦВК 29 вересня 1926 року, яка затвердила в остаточній редакції згадану вище IV главу розділу I (ст. ст. 33, 34, 35, 36).

24 листопада 1926 року новий український Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та акти громадянського стану був опублікований у Збірнику Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України.

У наступних частинах дисертації проаналізована підготовча робота створення Кодексу, яка ґрунтувалася в основному на архівних матеріалах та законодавстві. У дисертації детально описано всі стадії цієї роботи, дано аналіз порівняно з законодавством РРФСР.

У другій частині третього розділу подано основні положення Кодексу УРСР 1926 р. у порівнянні з аналогічним Кодексом РРФСР цього ж року. Насамперед в дисертації охарактеризовано систему Кодексу УРСР, яка була своєрідною і відрізнялася від системи аналогічного Кодексу РРФСР. В українському Кодексі на першому місці маємо норми про сім'ю, потім про опіку й піклування і лише потім норми про шлюб. Кодекси інших республік колишнього СРСР мали іншу систему — там спочатку розміщені норми про шлюб, потім — стосунки дітей, батьків та інших членів сім'ї опієля — про опіку і піклування і накінець, норми запису актів громадянського стану.

Така система Кодексів оправдана взаємозв'язком окремих видів сімейних стосунків, тому що кожна сім'я, як правило, виникає з шлюбу, внаслідок шлюбу. Отже є певні підстави зробити висновок, що система кодексу УРСР була менш вдала, ніж система сімейних Кодексів інших республік, колишнього СРСР. Цей висновок підтвердило подальше життя Кодексу. Наступний Кодекс УРСР 1969 р. мав досконалішу систему.

Що ж стосується змісту норм Кодексу, то він (якщо залишити осторонь особливості українського Кодексу в питанні про форму шлюбу) в основних своїх рисах співпадав з Кодексами інших республік колишнього СРСР.

У першій статті Кодексу було сформульовано основне правило, на якому базувалися тоді сімейні стосунки. «Права та обов'язки дітей до батьків, та батьків до дітей, — говорилося тут, — ґрунтуються на походженні дітей, незалежно від того чи батьки в момент зачаття, або народження дитини були одружені чи ні».

У дисертації обґрунтовується питання про те, що сімейне законодавство не фетишизує принципу кровного походження й не зупиняється перед фікцією споріднення, коли це потрібно в інтересах дітей. Кодекс допускає й усиновлення, що так само є фікцією кровного споріднення.

Із сказаного випливає, що принцип кровного походження не є абсолютним і його покладено в основу сім'ї саме тому, що таким чином максимально можуть бути забезпечені права нащадків.

У дисертації розглядаються питання про порядок встановлення батьківства позашлюбних дітей, про особисті й майнові права та обов'язки батьків і дітей (право дітей на прізвище і громадянство, право батьків вимагати в позовному порядку дітей від осіб, що незаконно їх утримують, обов'язки батьків по вихованню та навчанню дітей, інститут позбавлення батьків їх батьківських прав, принцип роздільності майна батьків і дітей, аліментні права і обов'язки батьків і дітей). Всі ці права та обов'язки батьків і дітей регулюються в загальному, так само як і в Кодексі РРФСР. Проте, формулюючи обов'язки батьків із взаємного аліментування (ст. ст. 30—32), Кодекс УРСР (на відміну від Кодексу РРФСР) не вважає ці обов'язки абсолютними. Кодекс надає судові виняткове право від особливостей стосунків між батьками і дітьми, звільняти батьків від аліментування дітей, або дітей від аліментування батьків.

Кодекс УРСР 1926 р. узаконює встановлений практикою Верховного Суду України інститут усиновлення, але передає вирішення питання про усиновлення опікунським установам (ст. 41, 45) причому, однак постанови органів опіки у справах про усиновлення можуть бути оскаржені до суду (ст. 28). Тут же регламентується питання хто може бути усиновителем, хто має право бути усиновленим, їхні права та обов'язки.

Наступна частина дисертації розглядає питання опіки та піклування, викладені в другій главі Кодексу УРСР 1926 року.

Правила, що належать до даної глави, в основному відтворюють положення Кодексу УРСР 1919 р. Так, аналіз змісту ст. 48 та 49 Кодексу свідчить, що про опіку говорять тоді, коли треба замінити особу недієздатного. Опікун діє за підопічного і від його імені, захищає його інтереси тощо. Пі-

допiчного вважають за цiлком нездатного пiклуватися своєю особою i нездатного до правної дiяльностi.

Пiклувальника ж призначають особi дiєздатнiй, яка через певнi причини не може захищати свої права й iнтереси. Пiклувальник, отже, не заступає, а лише доповнює особу допiчного, допомагає йому охороняти свої iнтереси.

В дисертацiї зроблено порiвняльний аналіз статей 48 i 49 Кодексу УРСР з аналогічними статтями 69 i 70 Кодексу РРФСР, який встановлює двi iстотнi вiдмiнностi: перша — стосовно вiкових меж для встановлення опiки, друга — щодо майна безвiсновiдсутнiх або померлих осiб.

Порiвнюючи Кодекс УРСР з Кодексом РРФСР дисертант констатує, що Кодекс РРФСР вiдмовився вiд опiки над марнотратцями, а Кодекс УРСР допускає це. Проте, звичайно, це не спеціальний захист iнтересiв заможних громадян, а забезпечення iнтересiв всiх громадян.

Iстотно вiдмiнною є й сама органiзація органiв опiки в Укрaїні i РРФСР.

У наступнiй частинi дисертацiї характеризується питання шлюбу. Ця глава Кодексу УРСР суттєво вiдрiзняється вiд аналогічної глави Кодексу РРФСР як за своєю структурою, так i у вирiшеннi ряду питань, що стосувалися оформлення шлюбу та визначали взаємнi права i обов'язки подружжя. Зокрема, в питаннi про форму шлюбу правила Кодексу УРСР суттєво вiдрiзнялися вiд вiдповiдних правил Кодексу РРФСР, так як визнавали важливість питання реєстрацiї шлюбу i менш важливим — фактичнi шлюбнi стосунки.

Першi статтi про шлюб зовсiм не пояснюють, що таке «фактичний» шлюб. Про зрiвняння шлюбу фактичного з зареєстрованим в Кодекси УРСР не сказано жодного слова. Можливо, це означає, що Кодекс УРСР не охороняє право осiб, що є в фактичних шлюбних стосунках. Але для захисту таких стосункiв вiн обирає iнший шлях (ст. 133).

В статтях 133—138 Кодексу викладено порядок, за яким Кодекс УРСР надає можливiсть особам, якi є в фактичних шлюбних стосунках, що їх Кодекс називає «близькими» стосунками охороняти свої права. Як ми бачимо, вiн дає їм можливiсть оформити цi шлюбнi стосунки шляхом реєстрацiї.

У питаннях про умови укладання шлюбу Кодекси УРСР і РРФСР подібні, крім питання про шлюбний вік. Так, за Кодексом УРСР шлюбний вік для чоловіків — 18 років, для жінок — 16 років, а ст. 5 Кодексу РРФСР встановила: «Подружній вік встановлюється в 18 років».

Доречно зауважити, що Кодекс УРСР зберігає практику визнання судом недійсності шлюбів при наявності визначених, точновказаних у законі, підстав (ст. ст. 113—116). Після вступу в законну силу рішення суду про визнання шлюбу недійсним, шлюб вважається недійсним з моменту його укладання і не породжує прав і обов'язків подружжя щодо одне одного.

Порівнюючи Кодекс УРСР з Кодексом РРФСР, ми бачимо, що недійсності шлюбу Кодекс РРФСР цілком не знає, будь-яких правил з цього питання не містить.

Регулюючи питання припинення шлюбу Кодекс УРСР встановив, що шлюб може бути припинений внаслідок смерті однієї з сторін, або проголошення однієї з сторін померлою. З-за життя подружжя шлюб може бути припинений розлученням. Кодекс встановлював волю розлучення, не зумовлював його жодними вимогами і формальностями, які б його затрудняли, поклавши в основу розлучення як і одруження, лише добру волю одружених.

У питаннях про права та обов'язки подружжя як і в багатьох попередніх, принципової різниці між Кодексами УРСР і РРФСР немає. Кодекс УРСР закріплював повну рівноправність чоловіка і жінки і звільнення жінки від влади чоловіка.

Всі правові зміни, пов'язані з укладанням шлюбу (прийняття або приєднання прізвища чоловіка або жінки, зміна громадянства, зміна місця проживання), залежать від вільного вирішення кожного з подружжя.

Отже, основним принципом в особистих стосунках подружжя Кодекс затвердив — цілковиту їх рівність.

Досить важливі правила містив Кодекс про правове становище подружнього майна. Кодекс запровадив порядок з роздільним спільне майно подружжя.

Захист майнових відносин у шлюбі побудований на визнанні спільності — в рівних частках — майна, нажитого під час шлюбу спільною працею подружжя, додаючи при цьому, що «праця жінки по веденню домашнього господарства або догляду за дітьми прирівнюється відносно прав на майно до праці чоловіка по добуванню засобів до життя (примітка до ст. 125 Кодексу).

Кодекс детально регулює питання про право одного з подружжя на отримання за певних обставин утримання від іншого подружжя, про аліменти.

Що стосується двох останніх розділів Кодексу IV «Про право громадян змінювати свої прізвища та імена» і V «Про порядок визнання особи безвісновідсутньою або померлою», то вони мають в основному інструктивний характер, тобто регулюють чимало процедурних питань, що впливають з Кодексу. Якщо порівняти Кодекс УРСР з Кодексом РРФСР щодо норм про порядок визнання особи безвісновідсутньою, то очевидно, що ці норми суттєво відрізняються. Так, оголошення особи безвісновідсутньою проводилось в УРСР в судовому порядку, в той час як в РРФСР особа могла бути оголошена безвісновідсутньою в нотаріальному порядку, а померлою, залежно від складності обставин справи, — в нотаріальному або судовому порядку. Для визнання безвісновідсутньої особи померлою необхідно було в УРСР — 5 років, а в РРФСР — 3 роки. У випадку, коли особа, що визнана померлою, прибуде до суду або до місця проживання, за нею не визнавалося право на перебування її майна», — за винятком випадків, коли судом буде визнано, що ця особа була відсутня з непереможних для неї причин (ст. 162 Кодексу УРСР), тоді як за Кодексом БРСР, така особа зовсім позбавлялася права на отримання раніше належного їй майна, а за законодавством РРФСР такій особі майно поверталось лише в точно визначених випадках.

На основі аналізу законодавчих та інших актів, архівних матеріалів, наукових розробок в дисертації послідовно охарактеризовано процес становлення сімейного законодавства в Україні за період з 1917 до 1926 рр.

У висновку до дисертації подано підсумки, сформульовано окремі практичні рекомендації:

Основні положення дисертації маємо в таких публікаціях:

1. К вопросу о семейном кодексе Украинской ССР 1919 года (к 70-летию составления). Депон. в ИНИОН АН СССР 07. 09. 89 г. — № 39547-8 с.

2. Перший сімейний кодекс УРСР 1926 року // Проблеми формування інститутів правової держави / Текст лекцій з спецкурсу «Проблеми формування інститутів правової держави» — Львів, 1990, — с. 13—15.

3. Сімейно-шлюбне законодавство на Україні після революції // Радянське право, — 1990. — № 7. — с. 77—79.

4. Первые декреты советской власти на Украине о браке и разводе. Депон. в ИНИОН АН СССР — 18. 12. 90 г. — № 43475. — 22 с.

5. Основні положення і значення Сімейного кодексу України 1919 року // На шляху до правової держави: Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції 7—8 лютого 1991 р. II випуск Львів. — 1991. — с. 23—24.

6. Сімейне право Західно-Української Народної Республіки // На шляху до правової держави. Тези доповідей і повідомлень Львівської регіональної науково-практичної конференції 5—6 лютого 1992 року III випуск. — Львів, с. 21—23.

Дисертант

Я. М. ПІГАЧ.

Підписано до друку 19. 04. 94. Зам. № 385. Тираж 120.
Обсяг 1,4 др. ар.

Збараж, райдрукарня

46269

AB 29.937